

AUTIZM SPEKTR BUZILISHI: ETIOLOGIYASI, PATOGENEZI VA KLINIK KECHISHI

Yo'ldashaliyeva Dilnura Avazbek qizi

Nurmatova Oltinoy Alixo'ja qizi

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Annotatsiya: Autizm spektr buzilishi (ASB) — markaziy nerv tizimining rivojlanishiga oid murakkab neyrobiologik holat hisoblanib, ijtimoiy muloqot va kommunikativ faoliyatning buzilishi, stereotip xatti-harakatlar hamda cheklangan qiziqishlar bilan xarakterlanadi. So'nggi yillarda autizmning tarqalish ko'rsatkichlari ortib borayotgani ushbu muammoning nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini ham kuchaytirmoqda. Ushbu maqolada autizm spektr buzilishining etiologik omillari, patogenetik mexanizmlari, klinik namoyon bo'lish shakllari hamda diagnostik jihatlari keng yoritilgan. Genetik predispozitsiya, prenatal va perinatal xavf omillari, neyroximik va immunologik o'zgarishlarning autizm rivojlanishidagi o'rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, autizmning erta klinik belgilarini aniqlash, differensial diagnostika va rehabilitatsion yondashuvlarning zamonaviy tamoyillari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: autizm spektr buzilishi, etiologiya, patogenez, klinik kechish, diagnostika, neyrobiologiya, bolalar nevrologiyasi.

Kirish

Hozirgi davrda Autism Spectrum Disorder bolalar nevrologiyasi va psixiatriyasining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ushbu buzilish ilk bolalik davridan boshlanib, bolaning nutq rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi, emotsional javob reaksiyalari va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Autizm spektr buzilishi “spektr” tushunchasi bilan ifodalanishi bejiz emas, chunki klinik belgilar har bir bemorda turlicha darajada namoyon bo'ladi. So'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha autizm bilan kasallanish ko'rsatkichlari yil sayin ortib boryapti. Bunga diagnostika imkoniyatlarining kengayishi, erta skrining dasturlarining joriy qilinishi hamda kasallik haqida xabardorlikning oshishi sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, autizmning etiopatogenezi hali to'liq o'rganilmagan bo'lib, bu borada ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Autizm spektr buzilishining shakllanishida genetik omillar yetakchi rol o'ynashi aniqlangan. Ayrim gen mutatsiyalari va xromosomal anomaliyalar markaziy nerv tizimi rivojlanishiga

salbiy ta'sir qiladi. Bundan tashqari, homiladorlik davridagi infeksiyalar, toksik moddalar ta'siri, gipoksiya, metabolik buzilishlar ham xavf omillari sifatida qayd etiladi. Patogenetik jihatdan esa neyronlararo aloqalarning buzilishi, sinaptik faoliyatdagi disfunksiya hamda bosh miyaning ayrim tuzilmalaridagi funksional o'zgarishlar asosiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi autizm spektr buzilishining etiologiyasi, patogenezi va klinik kechishini zamonaviy ilmiy qarashlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Autizm spektr buzilishi polietilogik kasallik hisoblanadi. Ya'ni uning rivojlanishida bir nechta omillar birgalikda ishtirok etadi.

Genetik omillar

Genetik predispozitsiya autizm rivojlanishida eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar autizm bilan kasallangan bolalarning yaqin qarindoshlarida ham nevrologik yoki psixiatrik buzilishlar ko'proq uchrashini ko'rsatadi. Monozigot egizaklarda kasallikning mos kelish darajasi dizigot egizaklarga nisbatan yuqori bo'lishi genetik omillarning ustunligini tasdiqlaydi. Autizm bilan bog'liq genlar orasida SHANK3, NRXN1, MECP2, FMR1 kabi genlar muhim o'rin tutadi. Ushbu genlarning mutatsiyasi sinaptik uzatish jarayonlarini buzib, neyronlararo kommunikatsiyaga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Prenatal va perinatal omillar

Homiladorlik davrida ona organizmiga ta'sir qiluvchi zararli omillar ham autizm rivojlanish xavfini oshiradi. Jumladan:

- virusli infeksiyalar;
- toksik moddalar;
- alkogol va nikotin;
- kuchli stress;
- homila gipoksiyasi;
- muddatidan oldin tug'ilish.

Perinatal ensefalopatiya va tug'ruq asoratlari ham markaziy nerv tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir etishi mumkin.

So'nggi tadqiqotlarda autizm rivojlanishida immun tizimidagi disfunksiyalar ham muhim rol o'ynashi ta'kidlanmoqda. Ayrim bemorlarda yallig'lanish mediatorlari va autoimmun reaksiyalar kuchaygani aniqlangan. Ekologik omillar, jumladan atmosfera ifloslanishi, og'ir metallarning organizmga ta'siri ham xavf omillari sifatida baholanadi.

Autizm spektr buzilishining patogenezi

Autizm patogenezi murakkab va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Asosiy patogenetik mexanizmlar quyidagilar:

Neyronlararo aloqalarning buzilishi: Autizmda bosh miya neyronlari o'rtasidagi funksional bog'lanish izdan chiqadi. Ayniqsa, frontal po'stloq, limbik tizim va serebellum faoliyatidagi o'zgarishlar ijtimoiy xulq va emotsional reaksiyalarga ta'sir qiladi.

Sinaptik disfunksiya: Sinapslar orqali nerv impulslarining uzatilishi buzilishi autizmning asosiy biologik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Natijada bolaning axborotni qayta ishlash, nutqni tushunish va tashqi muhitga moslashish qobiliyati pasayadi.

Neyromediatorlar muvozanatining buzilishi: Serotonin, dopamin va gamma-aminomoy kislota kabi neyromediatorlar miqdoridagi o'zgarishlar autizm simptomatikasiga ta'sir ko'rsatadi. Ayrim bemorlarda serotonin darajasining yuqoriligi qayd etilgan.

Neyroimmun mexanizmlar: Mikroglia faollashuvi va surunkali neyroinflamatsiya markaziy nerv tizimi faoliyatini izdan chiqarishi mumkin. Bu esa kognitiv va emotsional buzilishlarning rivojlanishiga olib keladi.

Klinik kechishi: Autizm spektr buzilishining klinik belgilari odatda 2–3 yoshgacha bo'lgan davrda namoyon bo'ladi. Ba'zi hollarda esa simptomlar chaqaloqlik davridayoq sezilishi mumkin.

Autizmli bolalar:

- ☐ ko'z bilan kontaktdan qochadi;
- ☐ ismiga javob bermaydi;
- ☐ emotsional yaqinlikni kam namoyon qiladi;
- ☐ tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiynaladi.

Nutq va kommunikatsiya buzilishlari: Nutq rivojlanishining kechikishi autizmning muhim belgilaridan biridir. Ayrim bolalarda mutlaqo nutq bo'lmasligi mumkin. Echolaliya, monoton nutq va bir xil iboralarni takrorlash holatlari kuzatiladi.

Stereotip harakatlar: Qo'l qoqish, aylanish, bir xil predmetlarga haddan tashqari qiziqish kabi stereotip harakatlar autizmga xos simptomlardandir.

Sensor buzilishlar: Autizmli bolalarda tovush, yorug'lik, hid yoki teginishga nisbatan ortiqcha sezuvchanlik yoki aksincha pasaygan sezgirlik kuzatiladi.

Kognitiv rivojlanish xususiyatlari : Ba'zi autizmli bolalarda intellektual yetishmovchilik aniqlansa, ayrimlarida ma'lum sohalarda yuqori qobiliyat — “savant sindromi” kuzatilishi mumkin.

Muhokama va natija

Autizm spektr buzilishi zamonaviy tibbiyotning murakkab va ko'p qirrali muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Tadqiqotlar kasallikning yagona sababi mavjud emasligini, aksincha genetik, biologik va ekologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida rivojlanishini ko'rsatmoqda.

Kasallikning erta diagnostikasi muhim ahamiyatga ega, chunki ilk yosh davrida boshlangan korreksion va reabilitatsion terapiya bolaning ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Logopedik mashg'ulotlar, xulq-atvor terapiyasi, sensor integratsiya usullari va psixologik yordam kompleks yondashuvning asosini tashkil etadi. Shuningdek, autizimli bolalarni jamiyatga integratsiya qilish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish ham dolzarb masalalardan biridir. Bunday bolalarni erta qo'llab-quvvatlash ularning mustaqil hayotga moslashish darajasini oshiradi.

Xulosa

Autizm spektr buzilishi — markaziy nerv tizimining rivojlanishiga oid murakkab neyrobiologik buzilish bo'lib, uning shakllanishida genetik, prenatal, immunologik va ekologik omillar muhim rol o'ynaydi. Kasallikning patogenezi neyronlararo aloqalar va sinaptik faoliyatning buzilishi bilan bog'liq.

Klinik jihatdan autizm ijtimoiy muloqot buzilishi, nutq rivojlanishining kechikishi, stereotip xatti-harakatlar hamda sensor sezuvchanlik o'zgarishlari bilan namoyon bo'ladi. Erta diagnostika va multidisiplinar reabilitatsiya usullarini qo'llash autizimli bolalarning hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida autizmning molekulyar-genetik asoslarini chuqurroq o'rganish yangi diagnostik va terapevtik imkoniyatlarni yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)
2. World Health Organization. Autism spectrum disorders. Geneva, 2023.
3. Leo Kanner. Autistic Disturbances of Affective Contact. Nervous Child, 1943.
4. Hans Asperger. Die Autistischen Psychopathen im Kindesalter, 1944.
5. Sadock B.J., Sadock V.A. Kaplan & Sadock's Synopsis of Psychiatry. — New York, 2021.

6. Volkmar F.R. Autism and Pervasive Developmental Disorders. Cambridge University Press, 2020.
7. Centers for Disease Control and Prevention. Autism Spectrum Disorder Data and Statistics.
8. Lord C., Brugha T.S. Autism spectrum disorder. Lancet Journal, 2020.
9. Nelson Textbook of Pediatrics. 21-edition. Philadelphia, 2022.
10. Aminov A., Bolalar nevrologiyasi asoslari. Toshkent, 2021.

